

I. BEVEZETŐ

Néhány hónap híján tíz éve annak, hogy *Jelentés Erdélyből* címen terjedelmes dolgozatot közölt a Párizsban megjelenő Irodalmi Ujság.¹

Ez a dolgozat három évtized tényeinek és adatainak a számbavételére és a lehetőségek szerint statisztikai jellegű csoportosítására támaszkodva mutatta be a folyamatosan erősödő és elsősorban a kétmilliónyi magyar kisebbség ellen irányuló román nacionalista állampolitikának a valódi céljait és változatos eszköztárát. Nevezetesen: hogy e politikának stratégiai célja a Romániában élő nemzeti kisebbségek felszámolása s e cél megvalósításáig a nem román ajkúak bűnbakként való felhasználása a manipulált tömegek elégedetlenségének levezetésére, a társadalmi jellegű feszültségeknek s az azokból eredő konfliktusos helyzeteknek a pillanatnyi megoldására az „oszd meg és uralkodj” elve alapján. Kimutatta az 1977-es *Jelentés* azt is, hogy e politika történelmi távlatban államérdekeket, sőt alapvető román nemzeti érdekeket is veszélyeztet azzal, hogy a történelmileg szervesült nemzeti kisebbségek folyamatos kiszorításával bomlasztja, aggasztó módon lerontja az ország gazdasági, társadalmi és szellemi potenciálját Ezenkívül alantas eszközeivel (privilégiumok, származási előjogok rendszere, nepotizmus stb.) jelentős rétegeket tesz a naciona-

lista kurzus pillanatnyi haszonélvezőivé, amiért azonban a korrupció által áthatott társadalom egésze kénytelen hosszú távon igen súlyos erkölcsi árat fizetni. Ezek az eszközök és ez a gyakorlat ugyanis a nemzet egész állagát rongják meg.

Az 1977-es *Jelentés*nél azonban sokkal nagyobb visszhangja volt Király Károly levelének, melyet a Román Kommunista Párt vezetőségéhez intézett a kisebbségi sérelmek orvoslása ügyében, s mely ugyanazon év őszén kelt. Ugyanez mondható el dr. Takács Lajos professzor dokumentációjáról is, amelyet 1978 februárjában juttatott el Nicolae Ceaușescu pártfőtitkár kabinetirodájához. E két dokumentum, bár visszafogott hangvételben és a pártzsargonon kötelező nyelven fogalmazódott, adatokkal alátámasztva mutatta ki a romániai magyarsággal szemben alkalmazott hátrányos megkülönböztetés széleskörű gyakorlatát.² A pártnomenklátúra két tekintélyes tagjának ez a Romániában merőben szokatlan, sőt kockázatos és a személyes felelősséget nyíltan vállaló bátor kiállása imponáló és meggyőző volt. A nyugati demokratikus sajtó az ügyet mint a maga nemében ritka és jelentős politikai eseményt hosszasan kommentálta – jogosan és fontosságához méltó módon. (Nemigen vonható kétségbe egyébként, hogy mind Királyt, mind Takácsot csak kisebb mértékben korábbi tisztségeik révén szerzett presztízsük, sokkal inkább a nemzetközi publicitás védte meg a brutálisabb megtorlástól.)

Nemzetközi horderejét tekintve méltán vert nagyobb hullámokat e dokumentumoknál az *Ellenpontok* – Romániában ez ideig az egyetlen³ szamizdat lap – nyolc plusz egy megjelent száma, majd szerkesztőinek, Ara-Kovács Attilának, Szócs Gézának és a Tóth-házaspárnak a letartóztatása, brutális módszerekkel történt hosszadalmas vallatásuk, kikényszerített szabadlábra helyezésük (nyilván a nyugati tiltakozások hatása alatt, de egyben kompromittáló látszat keltésével), majd olyan karantén

feltételek megteremtése körülöttük, amelyekkel végül emigrációba kényszerítették a hatalom számára kényelmetlenné vált áldozatokat.⁴

Aztán hamarosan az Erdélyi Magyar Hírügynökség (HPT) konkrét eseményekről és jelenségekről szóló számozott jelentéseiből⁵ értesülhetett a világ hideg rációval kitervelt jogfosztásokról, göbbelsi cinizmussal úzótt hazudozásról, bezárt iskolákról, felszámolt művelődési intézményekről, zaklatásokkal öngyilkosságba kergetett, a vállalatokba behalt, vagy „véletlen” közlekedési bal eset áldozatául esett, a börtönökben sínylődő romániai magyarokról és nem-magyarokról. Röviden: a jéghegynek mesterséges ködökkel is eltakart csúcsáról, amiből csak következtetni lehet a mélyebb régiók megalázottainak szenvedéseire, nyelvi és kulturális nyomorúságára, a nemzetiségükben üldözött milliók mindennapos kálváriájára.

1977 előtt (tehát a Jelentést, valamint a Király- és Takács-dokumentumokat megelőzően) a távolélőnek igencsak utána kellett járnia, ha tájékozódni akart a valóságról: arról, hogy a „testvéri együttélés” rózsás kulisszái mögött Romániában növekszik a nemzeti kisebbségek elnyomása, hogy az 1945–48-ban kivívott kisebbségi jogokat Romániában nemhogy tovább fejlesztenék, hanem éppenséggel felszámolják. Ha elszórtan is, de azért jelentek meg figyelmeztető beszámolók. Így pl. már 1957 elején a bécsi *Die Furche* című katolikus szemléletű folyóirat egyik tanulmánya (L. Dominitsch: Siebenbürgen) leleplezi a román nacionalizmust, 1976-ban pedig már második – bővített, ötödfélszáz oldalas – kiadása jelent meg Illyés Elemér *Erdély változása – Mítosz és valóság* című, később németre is lefordított monografikus művének. De e két évszám között is nem egyszer taglalták a romániai nemzeti kérdésmáliáit különböző (rendszerint magyar emigráns) kiadványok.

Ezek szerzői azonban rendszerint csak közvetett úton beszerzett információkat tudtak feldolgozni. Ha a romániai magyarnak olykor kezébe került egy-egy ilyen írás, már az is reménnyel töltötte el, hogy ügyét még valahol számon tartják. De mindig akadt bosszankodni valója is, kétféle naivitás miatt. Az egyik: amikor a szerzőnek csupán fekete-fehér kontrasztokban működő fantáziájában a másodlagos-közvetett információk az üldözés valamiféle elnaivizált, könnyen cáfolható képzetait ébresztették föl. A szerzők másik típusa viszont anyagát nyugat-európai normák, képzetek, tapasztalatok rávetítésével értelmezve, a romániai kisebbségi létet európaivá szelídítette.

A bukaresti propaganda inkább csak a világnyelveken megjelent publikációkra reagált (mint pl. az említett Dominitsch-tanulmányra). Ilyenkor azonban mindig talált hazai magyar tollforgatót, aki megfelelő presszió hatása alatt nevét adja ahhoz a válaszhoz, amely a külföldit esetleg imperialista ügynöknek, belügyeinkbe avatkozó konkolyhíntőnek vagy – enyhébben – fogadatlan prókátornak minősíti.⁶

1977-től (a Jelentéssel, a Király- és Takács-dokumentumokkal kezdődően) a román nacionalizmus lelepleződéésének új, a korábnál hatásosabb szakasza vette kezdetét. Azóta és ezek által a román valóságnak és benne a kisebbségi lét lehetetlenségének differenciáltabb képét, a diszkrimináció és jogfosztás rejtettebb, de lényeges aspektusait, a kisebbségi sors sötétebb, perverzebb csapdáit ismerhette meg a világ. A demokratikus mass media azóta fordította a jószándékú világ bár passzív, de mégsem elhanyagolható rokonszenvét Románia üldözött kisebbségeinek ügye mellé (némileg ahhoz hasonlóan, ahogy a század elején Scotus Viator a történelmi Magyarország elnyomott kisebbségei, nemzetiségei felé).

Abban is volt némi szerepe a romániai magyar ellen-

állók folyamatos tiltakozásának, hogy ma már világszerte köztudott: Ceaușescu Romániája (nem csak kisebbségi vonalon) Európa legrepresszívabb rendőrállama. Éspedig annál inkább az, mennél kilátástalanabbá válik az a gazdasági csőd, melybe egy immár szövetségesi partnereit is kompromittáló masztodon-formáció tehetségtelen diktátora belerántotta az országot.

Az 1977 óta folyamatos romániai (valamint az egyes megnyilvánulásaiban még imponálóbb szlovákiai) magyar tiltakozások legfontosabb következménye azonban magyarországi hatásuk volt. Elindítottak egy folyamatot, mely igen rövid idő alatt a kisebbségi magyarság ügyében meglepően széles népfronti konszenzushoz vezetett, mégpedig olyanhoz, amely a körülmények minden kísértése ellenére el tudta határolni magát nacionalista felhangoktól.

Az első híreket arról, hogy „Romániában rosszra fordult a magyarok sorsa” az erdélyi rokon-, meg barátlátogatásokról hazatérők vitték Magyarországra (a 60-as évektől, amikor már könnyebbé vált a határon túli szomszédolás). Ezek a hírek szálltak – csonkulva cifrázva, torzulva – szájról-szájra. Sokan hitetlenkedve fogadták, minthogy minden más tájékoztató forrás addig mélyen hallgatott – holott nyilván tudott – róluk. A magyarországi sajtó hol a „testvér-ország” sikereit méltatta, hol meg a KGST stb.-beli rakoncátlankodásait regisztrálta – visszafogottan, miközben a nyugati médiák legtöbbször még hosszú időn át Ceaușescuban a szovjet diktátummal szembeni ellenállás bajnokát vélte látni.

A szlovákiai és romániai magyar kisebbségek problémáit először a pesti szamizdat sajtó hozta nyilvánosságra. Aztán 1977 nyarán végre sor került a régóta halogatott Kádár–Ceaușescu találkozóra. A tárgyalások színhelye Debrecen és Nagyvárad lett (felváltva), ami arról árulkodott, hogy már az előkészítés során is protokolláris és presztízs-kérdések körüli kötérlhúzás folyt. A tárgyalások

sovány eredményét a magyar sajtó úgy prezentálta, hogy azok további kívánatos megegyezésekhez vezető újabb tárgyalások lehetőségét ígérik, ami igen diplomatikus megfogalmazása volt annak, hogy a magyar tárgyaló fél az elért eredményeket nem tekinti kielégítőeknek. Az újabb tárgyalásokra azonban immár tíz év óta sem kerülhetett sor, minthogy a román fél akkori vállalásainak is csupán tört részét teljesítette és a leglényegesebbeket szabotálja azóta is, ehelyett következetesen folytatja a kisebbségekkel szemben azt a nyelv- és kultúra-nyomortó nacionalista repressziót, amely – sokak értelmezésében – immár kimeríti a kulturális genocídium fogalmát.

Végülis Király Károly romániai fellépésével egyidőben Illyés Gyula döböntette rá először a szélesebb magyarországi közvéleményt arra, hogy az ország határain kívül rekedt magyar kisebbségnek immár a létét, pusztá fennmaradását fenyegeti veszély.⁷ Azóta a valaha e kérdésben nagyrészt tájékozatlan s éppen ezért eléggé közömbös magyarországi közvéleményt mind szenvedélyesebben foglalkoztatja a romániai magyarság ügye. Olyannyira, hogy legutóbb már Köpeczi Béla művelődésügyi miniszter kényszerült egy interjú során annak – igaz visszafogott, szinte csak hallgatólagos – elismerésére, hogy ami a romániai magyarokkal történik, annak Magyarországon destabilizáló politikai hatása van, amennyiben a felzaklatott közvélemény a kormányzattól várja erdélyi testvéreinek a megvédését, holott a kormánynak a kisebbségi jogok nemzetközi szabályozása hiányában ebben a kérdésben csak igen leszűkített mozgástér áll rendelkezésére.⁸ (Más kérdés, hogy azon szűk pázsma kínálta lehetőségeket a magyar kormányzat optimális módon használta-e ki, hogy milyen mulasztások, elszalasztott lehetőségek terhelik ez ügyben a magyar államférfiak lelkiismeretét.)

Aki a bukaresti vezetés morálját, mentalitását és poli-

tikai filozófiáját valamennyire ismeri, az tudja, tudhatja, hogy ami a romániai nemzeti kisebbségekkel történik, az nem hiba vagy pillanatnyi taktikai manőver (pl. nem átmeneti engedmény a nacionalizmusnak a hatalmi bázis kiszélesítése céljából). A következmények nem olyanok, hogy később önerőből, vagy politikai döntések útján központilag közömbösíthetők lennének. Legkevesbé persze a mostani vezetés által. De a 70-es évek közepétől (a Kádár–Ceașescu találkozó óta) már külső ösztönzések jótékony hatásával, amolyan „testvéri szocialista” segítséggel sem áltathatta magát senki. Nyilván ezzel függnek Össze azok az egy évtizede más-más formában ismétlődő vészjelzések, melyeknek csak a legismertebb dokumentumait említettük fennebb. E vészjeleket felerősítve visszhangozta a demokratikus emigráció, a nyugati sajtó és a mindenholi, legfőképpen az anyaországi magyar közvélemény – egyre inkább lépésre, többé-kevésbé egyértelmű állásfoglalásra készítve a magyar párt és kormány képviselőit.⁹

Meglehet, hogy a romániai magyar a felé irányuló rokonszenv, növekvő együttérzés és segítőkészség gyakorlati jelentőségét túlbecsüli. Tény, hogy e szolidaritási gesztusok erősítik igazában, oszlatják csüggedését, táplálják sorsa jobbra fordulásába vetett reményeit. A legkülönbözőbb társadalmi kategóriákhoz tartozó magyarok körében még mindig erősíteni tudják a minden áron való megmaradás elszántságát. Pedig az első vészjelek óta eltelt évtizedben a romániai magyarok helyzete olyan tragikus arányokban romlott, hogy ma már szinte kilátástalannak tűnik.

Az abszurd helyzet abszurd következménye, hogy az elnyomók nem lehetnek meg az elnyomottakból kikerült renegátok szolgálatai nélkül. Akad ilyen gyenge jellemű a romániai magyarok között is, mint különben mindenhol. Szűk csoport ez, de a nyilvánosság csak számukra biztosított. A rendszer e magyar származású janicsárjai

pártapparátusbeli, tanfelügyelőségi, főszerkesztői stallemaikból jellegzetes kápólogikával azt igyekeznek elhittetni, hogy a romániai magyarság helyzete a „renitens magyarkodók” és az őket bujtogató külföldi agitáció miatt romlik. Néhány magyar nacionalista izgatásága – úgymond – az egész romániai magyarságot kompromittálja, a külföldi magyar revizionisták és ügynökeik pedig az ország nemzetközi jóhírét próbálják kikezdeni. Következésképpen – folytatódik ez a fajta cinikus gondolatmenet – természetes, hogy a párt és az állam vezetése ellenlépéseket tesz. Ha tehát ez az „obszurus célokat tudva vagy önkéntelenül kiszolgáló zavarkeltés” nem volna, akkor a dolgok rendben mennének, hangzik a következtetés, mely büntudatot igyekszik felkelteni a tájékozatlan emberben már pusztán azért is, mert magyarnak érzi és mondja magát. Tiltakozni pedig eszébe se jusson, ha jogfosztás, vagy törvénytelen megkülönböztetés éri etnikai mivolta miatt, hiszen az hazafiatlan aktus, sőt lázadás, netalán egyenesen hazaárulás lenne.

Persze a változó konstellációhoz minden politikának alkalmazkodnia kell. A konstelláció pedig 1977 óta változott. Mindenekelőtt az ország gazdasági csődje s a vele járó társadalmi feszültség nyomán. De hozzájárultak ehhez a román nacionalizmust leleplező külföldön publikált dokumentumok is. A módosult helyzet pedig módosította a hatalom reagálását is. Éspedig – erre még visszatérünk – nem elhanyagolható módon.

Ugyanis a külföldről érkező bírálatok és hivatalos figyelmeztetések ellenére a román vezetésnek az a törekvése, hogy a nemzeti kisebbségeket erőszakosan és bármi áron asszimilálja, nemhogy nem csökkent, hanem az utóbbi tíz évben látványosan felgyorsult. Amellett, hogy módszerei egyre erőszakosabbak lettek, céljait egyre pőrebben, a közvélemény reagálásaival mit sem törődve fogalmazza meg egy olyan totális ideológia folyománya-

ként, mely a világ más részein már kellőképpen bizonyította életidegenségét és katasztrofális kihatásait a társadalom, a közösség egészére. A mai román vezetés nacionalista politikájának az agresszivitása a mindenkori Románia történetében nem nélkülözi a hagyományokat. Mint ahogy ideológiájának egyik alapvető követelménye, az egységes román nemzetállam megteremtése sincs híján a történeti előzményeknek.

A Ceaușescu-rendszer nacionalizmusát tehát nem a fent említett módosulások határozzák meg. Azok csak módosító – fékező, fokozó vagy általában színező – tényezők lehetnek a folyamatnak. A román nacionalizmus radikalizálódása – amíg társadalmi talaja van – belső természetéből, önmozgása logikájából következik. Minthogy pedig ez történelmi folyamatában bontakozik ki, csak múltjának (legalábbis vázlatos, néhány fontos aspektusra koncentrált) áttekintése nyomán érthetjük meg lényegét, mai megnyilvánulásait, jövőjét egyaránt. E nélkül csak a puszta tények felületi megragadására, leltárszerű számbavételére, legfeljebb retrográd-anakronisztikus megnyilvánulásainak minősítésére lenne mód.

A következőkben tehát a román nacionalizmus kerül vizsgálódásunk középpontjába. Általános idegengyűlöletén túl, mindenekelőtt – magyargyűlölete. Tárgyunk ilyenszerű kitüntetett, görcsös alatti boncolásáról nem mondhatunk le. Csak így ragadható meg mind eredete, mind a nemzeti kisebbségeknek, de végső soron magának a románságnak jövőjét is veszélyeztető gyászos történelmi szerepe.

Amikor ilyenformán a román nacionalizmus e tanulmány főszereplőjévé lép elő (elsősorban magyarfáló voltában megragadva), e nacionalizmus áldozatai (a romániai magyarság, de maga a román nép is) mellékszereplőkként, a megfigyelés külső mezejére tolódva olybá tűnhetnek, mintha csupán szenvedő tárgyai (a román

nép esetében: eszközei) volnának. Mintha az a valóban mindig csupán védekező kisebbségi reflex, a mindig támadó, állampolitikaként: kezdeményező (jogfosztásokat kezdeményező) többségi nacionalizmussal szemben – csupán az agresszió passzív eltűrése lett volna.

A romániai magyarság történelmi helyzetállásának realisabb képét egy másik tanulmány nyújthatná, egy a kérdéskör egészének exhausztív történelmi feldolgozására vállalkozó, avagy egy olyan, amely központi tárgyává nem a többségi nacionalizmust, hanem a magyar kisebbség önvédelmi harcát állítaná. Egy ilyen dolgozat hét évtized folyamatos küzdelmeiről szólna, amelyekből mindig is kivették részüket, világnézeti, felekezeti és egyéb különbségektől függetlenül a magyar kisebbség legjobbjai, és nemcsak az írástudó elit, hanem a polgárok, munkások, parasztok java része is. Ez a nem kevés leleményt, kitartást és áldozatot követelő küzdelem a hatalom, a túlerő ellenében a kezdet kezdetétől hátrányos helyzetből zajlott. Mindig, vagy szinte mindig defenzívában folyamatos visszavonulásban, pozíciófeladásban, szinte csupán a pusztta túlélésért. Valóban, hetven éven át szinte más sem, mint csatavesztések sorozata. És a kudarcokért okolható jócskán kishitűség, emberi gyarlóság is. A tárgyilagos mérlegelés mégis elsősorban az általános feltételek mostohaságát tarthatja számon. Ennek egyik fontos elemeként pedig az anyaország kétbalkezes kisebbség-politikáját, mind a két háború között, mind az utóbbi négy évtizedben.

A valóság hű összképéhez ez mind hozzátartozik. Az alább tárgyalandók helyesebb megértéséhez pedig legfőképpen az, hogy a romániai magyar kisebbség sosem volt csupán passzív elszenvedője a többségi nacionalizmus üldözésének, hanem szűkre szabott és egyre szűkülő mozgástérben bár, de cselekvő módon ellenállt, kitartóan, sokszor leleményesen küzdött intézményei, jogai, emberi méltósága védelmében. És küzd ma is, fo-

gyatkozó erővel bár, azért, aminek lehetősége, halvány reménye napjainkra még megmaradt – a pusztta túlélésért.

Ugyanazon meggondolásból, hogy egy jelenség középponti tárgyalása következtében az egésznek egyéb fontos összetevői jelentőségüknél halványabban körvonalazódhatnak, kívánczik ide kiemelt hangsúllyal néhány szó a román értelmiségnek, valamint magának a román népnek a magyar kisebbséghez való viszonyáról. Nem is egészen véve, hiszen az köztudott, hogy sajnos főként az értelmiségiek jelentős hányada igen sokszor hordozója, sőt terjesztője volt a nacionalista fertőzésnek, és bizonyos, hogy napjainkban inkább az, mint bármikor volt. Ám – és az intelligenciáról szólván ez a hangsúlyozandó itt – tény, hogy a múltban mindig voltak román értelmiségiek, köztük sok jeles írástudó és közéleti ember, akik, túl az európai kultúrlény jó indulatú toleranciáján is, a magyar kisebbségnek aktív partnerei, szövetségesei voltak a román nacionalizmussal vívott önvédelmi harcában, mégpedig román patriotaként, jól felfogott nemzeti érdekből. Más kérdés, amit sajnálattal regisztrálni itt meg nem kerülhető, hogy a román demokrácia e messze tekintő élharcosai mindig kisebbségben maradtak a közéletet uraló csahos nacionalizmussal szemben. Tény, hogy napjainkban ez az értelmiség nem hallatja hangját. Ám ez nem csak azt jelentheti, hogy ilyenekkel már nem számolhatunk. A Ceauşescu-kurzus idején ilyen fellépéshez a kockázat vállalásának az elszántsága is kell. Csak reménykedni lehet abban, hogy a Ceauşescu-korszak után újra lesz ilyen román szövetségese a kisebbségeknek. Mert e nélkül esélyük sem lenne rá, hogy demokratikus törekvéseiket sikerre vigyék.

Hasonló (nem azonos) a helyzet a román nép tömegeivel, az egyszerű emberek szintjén. Az egymás mellett élésből következő mindennapi egymásra utaltság, a köz-

vetlen emberi kapcsolatok tapasztalata mindig is megteremtik a különböző nemzetiségekhez tartozó szomszédok egymás iránti megértését, megbecsülését, jó esetben a barátságot is. Az ilyen személyi kapcsolatok persze még nem vonják automatikusan maguk után a másik nációjával szembeni előítéletek felszámolását, de alapját képezhetik annak.

A közemberek tömegszintjén más veszéllyel kell számolni: az ipartelepítésekkel járó nagyarányú migráció következményeivel. Az idegen tájakra vetődött gyökértelenné váltak körében jelentkező lumpenesedő folyamatokkal. Ez tömegesen termeli ki a nacionalista uszításokkal szemben védtelen, könnyen manipulálható, akár pogromok rendezésére is felhasználható elemeket.

Ennyit általános megjegyzésként témánk részletekbe menő taglalása elé.